

12- дәріс. Міндеттеменің тоқтатылуы

Дәрістің мақсаты: міндеттеменің тоқтатылуының түсінігін анықтау.

Негізгі сұрақтар: новация, қарызды кешіру.

Міндеттеменің тоқтатылуы

Міндеттемені тоқтатудың басты жолы-орындау. Тек тиісті орындау міндеттемені тоқтатады. Міндеттеменің шарттарына сәйкес қатаң түрде орындалған орындау, өздеріңізге белгілі, тиісінше орындалғаны танылады.

Әдетте, кредитор орындауды қабылдай отырып, борышкерге орындауды алғаны туралы құжатты толық немесе ішінара беруге міндетті. Мұндай құжат түбіртек, қабылдау-беру актісі, жарғылық капиталға салым салу туралы куәлік және т.б. болуы мүмкін. Бұл жағдайда борышкер орындау мерзімін өткізіп алғаны үшін жауап бермейді және келтірілген залалдың орнын толтыруды талап етуге құқылы.

Арнайы ережелер көбінесе несие берушіге Қарыз құжатын, яғни оның міндеттемені орындауды талап ету құқығының жазбаша дәлелін беруді қарастырады. Мұндай құжат қолхат, кепіл куәлігі, вексель және т.б. болуы мүмкін. Міндеттеме бас тарту арқылы да тоқтатылады. Міндеттемені тоқтатудың бұл әдісі алғаш рет Азаматтық кодекске енгізілді. Бас тартудың мәні борышкерге кредитордың келісімімен бастапқы орындау мәнін басқасына ауыстыру мүмкіндігін беру болып табылады. Алайда, шегіністі жаңашылдықпен (міндеттеменің бір түрін екіншісіне ауыстыру) араластыруға болмайды, өйткені шегініс міндеттемені толық тоқтатуды (алмастыруды емес) білдіреді. АҚ-нің 354-бабының 3-тармағында заттай міндеттеменің орындалуын шегіністі төлеумен ауыстыру мүмкіндігі айтылады.

Есепке жатқызу. (АҚ 370 бабы). Міндеттемелерді есепке алу кезінде олардың мөлшері тең болған жағдайда тоқтатылады. Егер бір міндеттеменің сомасы басқа міндеттеменің сомасынан асып кетсе, аз міндеттеме толық, ал көп міндеттеме - нақ сол бөлігінде өтеледі. Есепке жатқызу үшін үш шартты сақтау қажет:

1) есепке жатқызуға қойылатын талаптар қарсы болуы тиіс, яғни екі тұлға бір мезгілде кредиторлар мен борышкерлердің екі міндеттемелері бойынша бір - біріне қатысты болуы тиіс ("картель" - "Транссистема" мысалы);

2) талаптар біртекті болуы тиіс. Іс жүзінде сынақ әдетте ақшалай төлемдер бойынша талаптарға қатысты жүргізіледі. Егер заттарды есепке алу туралы мәселе туындаса, бұл бірдей сападағы бірдей жалпы заттар болуы керек (астық, картоп, картоп және т. б.);

3) екі талап бойынша да орындау мерзімі келуі керек (мысалы, қарызға ақша берілген екі айлық мерзім аяқталды) немесе ол мүлдем орнатылмаған (ақшаны қайтару мерзімін анықтамай қарызға берген) немесе талап ету сәтімен анықталады (ақша бірінші талап бойынша қайтару шартымен қарызға беріледі).

Жалпы ереже бойынша сынақ бір жақты мәміле болып табылады, сондықтан сынақ кезінде екінші Тараптың келісімі талап етілмейді. Есепке жатқызу туралы өтініш жеткілікті.

370-баптың 2-тармағында есепке алуға жол берілмейтін: өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды өтеу туралы, алименттерді өндіріп алу туралы, өмір бойы асырау туралы, ескіру мерзімі өткен талаптар бойынша (егер Тараптардың бірі осы мерзімді қолдану туралы мәлімдесе) талаптар айтылады. Қарама-қарсы біртекті талаптарды есепке алуға жол берілмейтін өзге де жағдайлар бар (жалақы, әлеуметтік сақтандыру және зейнетақымен қамсыздандыру бойынша төлемдер және т.б.).

Борышкер мен кредитордың бір адамға сәйкес келуі (АҚ 371-Б.).

Азаматтар арасындағы қатынастарда міндеттеме мүлік борышкерден кредиторға мұрагерлік бойынша өткен кезде борышкер мен кредитордың бір тұлғадағы сәйкестігімен

және керісінше, заңды тұлғалар арасындағы қатынастарда - олар бірігу немесе қосылу жолымен қайта ұйымдастырылған жағдайда тоқтатылады. Алайда, егер міндеттеме кредитордың немесе борышкердің (жеке тұлғаның) жеке басымен тығыз байланысты болса, ол мұрагерлік бойынша өтпейді және адамның қайтыс болуымен бірге тоқтатылады (АК-нің 376-бабы). Азаматтардың жеке, мұрагерлік емес міндеттемелері баптың 2-тармағында аталған. 1040 АК: А) өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды өтеу құқығы; б) алименттік міндеттемелер; в) зейнетақы төлемдері, жәрдемақылар және басқа да еңбек және әлеуметтік төлемдер; г) мүліктік емес жеке мүліктік емес құқықтар; д) заңды тұлғаларға мүшелік құқығы (сынға алу).

Егер борышкер мен кредитордың бір тұлғада сәйкес келуіне себеп болған мән-жайлар жойылса, бұрын болған міндеттеме азаматтар арасындағы қатынастарда ғана қалпына келтіріледі. Мысалы, борышкер қайтыс болды деп жарияланған кредитордың мүлкін мұра етеді және ол іс жүзінде тірі қалды. Бұрын біріктірілген заңды тұлғаларды бөлу кезінде бұрынғы міндеттеме қалпына келтірілмейді, бұрынғы міндеттердің тағдыры бөлу балансы бойынша қайтадан анықталады.

Тараптардың міндеттемені тоқтату туралы келісімі. Тараптардың міндеттемелерді тоқтату туралы кез - келген келісімі-бұл екі жақты мәміле (келісім). Сондықтан оған Азаматтық кодекстің 4-тарауының барлық ережелері қолданылады. Міндеттемені тоқтату туралы келісімнің үш негізгі нысаны бар:

- 1) жаңалық (АК 372-Б.);
- 2) борышты кешіру (АК 373-Б.);
- 3) татуласу келісімі.

Жаңашылдық-бұл бір міндеттемені басқа адамдарға ауыстыру туралы келісім. Мысалы, сатып алу-сату шарты бойынша ақша төлеу міндеттемесі сол тұлғалар арасындағы Қарыз міндеттемесімен новация арқылы ауыстырылуы мүмкін. Бұл ретте, біріншіден, бұрынғы негізгі міндеттемемен бірге барлық қосымша міндеттемелер тоқтатылады (АК 373-бабының 3-тармағы), екіншіден, жаңа міндеттеме туралы нормалар (біздің жағдайда, қарыз шарты туралы) күшіне енеді. Жаңа міндеттеме бойынша талап қою мерзімі новация шартын жасасу сәтінен басталады. Ауыстырылатын міндеттеме жарамды болуы керек, өйткені оның жарамсыздығы жаңаның жарамсыздығына әкеледі.

Жаңашылдықты міндеттемедегі орындауды ауыстырудан және міндеттемедегі жекелеген шарттардың өзгеруінен (сатылған затты басқа затпен ауыстыру туралы, орындалу мерзімі мен орны, төлем тәртібі және т.б.) ажырату керек. Бұл жағдайда біз тек орындауды өзгерту туралы айтып отырмыз. Өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды өтеу жөніндегі міндеттемелер мен алименттік міндеттемелер ауыстырыла алмайды.

Қарызды кешіру - Азаматтық кодекс үшін міндеттемені тоқтатудың жаңа негізі. Ол қарама-қарсы қанағаттануды білдірмейтіндігімен ерекшеленеді, әйтпесе біз тек жаңалық туралы сөйлесуіміз мүмкін. Қарызды кешіру несие берушінің борышкерді мүліктік міндеттен босатуы түрінде көрінеді. Қарызды кешіру-бұл біржақты келісім. Азаматтық әдебиеттерде қарызды кешіру - сыйға тарту шартының бір түрі деген пікір айтылады.[1] кредитордың қарызды кешіруі оны борышкерге қарсы міндеттерін орындаудан босатпайды.

Үшінші тұлғалардың құқықтарын бұзумен байланысты қарызды кешіруге жол берілмейді, мысалы, заңды тұлға таратылған (банкрот болған) кезде қарызды кешіру. Мұндай іс-әрекет бір кредитордың (таратылатын ұйымның) талаптарын басқалардың мүдделеріне нұқсан келтіре отырып, жосықсыз қанағаттандыру болып табылады.

Орындау мүмкін еместігі кездейсоқ және кінәлі. Кездейсоқ жағдайда міндеттеме тоқтатылады, кінәлі болған жағдайда-өзгереді, яғни бастапқы міндеттеменің орындалуы орындалмаудан келтірілген залалды өтеу міндетімен ауыстырылады. Мысалы. Астық дайындаушы-жеткізуші егіннің нашар болуы себебінен астықты жинап, сатып алушыға сата алмады. Мұнда міндеттемені орындаудың кездейсоқ мүмкін еместігі орын алғандықтан, өнім беруші астықтан алынған ақшаны қайтаруға ғана міндетті (әрбір тарап

ОРЫНДАЛҒАНДЫ қайтаруды талап етуге құқылы - АҚ 374-бабының 2-бөлігі, сондай-ақ АҚ 361-бабы). Егер жеткізуші астық жинаса, бірақ оны сатып алушыға уақытында жібермесе және астық нашарласа, ол жеткізілім міндеттемесін тиісті түрде орындай алмағаны үшін кінәлі болып саналады және алынған ақшаны қайтарумен қатар, сатып алушының қалған шығындарын өтейді.

Міндеттеме заңды тұлғаның (борышкердің немесе кредитордың) таратылуы тоқтатылады. Ерекшелік ретінде заңдарда таратылатын заңды тұлғаның міндеттерін жаңадан құрылатын ұйымға жүктеу көзделуі мүмкін.

Міндеттемені орындауға кедергі келтіретін нормативтік құқықтық акт шығарылған жағдайда, орындаудың заңдық (кездейсоқ емес) мүмкін еместігі орын алады. Бұл заңды мүмкін еместігі форс-мажорлық жағдайлардың әрекетіне жатады және Азаматтық кодекстің 374-бабының ережелеріне бағынады.

Нормативтік құқықтық акт жарамсыз деп танылған жағдайда жалпы ереже бойынша міндеттеме қалпына келтіріледі. Жәбірленуші тарап өзіне келтірілген залалдың өтелуін талап етуге құқылы.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30 тамыз 1995 жыл. өзгертулер мен толықтыруларымен бірге, эл. база «adilet.kz», 2021 ж.

2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі., эл. база «adilet.kz», 2021 ж.

3. Басин Ю.Г. Сулейменов М.К. ҚР Азаматтық құқығы., Алматы., 2011 ж.